
AGNITA/AGNETHELN – ISTORIE ȘI ARHITECTURĂ VERNACULARĂ¹

Adriana Stroe
Aurelian Stroe

Resumée

Agnita/Agnetheln – histoire et architecture vernaculaire

Agnita est une localité colonisée par des Saxons, qui se trouve en Transylvanie, dans l'actuel département de Sibiu, dans la vallée de Hârtibaciu.

L'ouvrage comprend cinq chapitres concernant l'espace naturel, l'histoire de la localité, le type de site, les types de bâtiments ainsi qu'une évaluation synthétique accompagnée d'une proposition d'extension de la zone protégée. Pour réaliser l'ouvrage on a utilisé les matériaux recueillis dans le cadre du projet roumain-allemand (1992-1998) visant à dresser l'inventaire des localités de Transylvanie colonisées par des Saxons. C'est en 1996 qu'on a inventorié la ville d'Agnita.

Par rapport à autres localités rurales similaires, Agnita se distingue par la division du quartier saxon en deux zones ayant des particularités architecturales distinctes. La zone des artisans et des commerçants, située sur la rive droite de la vallée de Hârtibaciu, se superpose au noyau historique de la localité; elle se caractérise par une architecture de type urbain. La zone agricole, ayant un aspect de localité rurale développée, se trouve sur la rive gauche de la rivière. C'est la zone qui a connu la première extension significative de la localité et ses habitants sont les successeurs des Saxons déplacés là-bas pour labourer les terres des habitants de la rive droite.

¹ Studiul de față reprezintă forma rezumată a fișei de localitate întocmită în decursul inventarierii patrimoniului construit, anterior anului 1940, din Agnita. Proiectul menționat s-a desfășurat în cadrul mai larg al programului româno-german de inventariere exhaustivă a localităților de colonizare săsească din Transilvania. Alături de fișele de inventariere ale clădirilor dintr-o așezare, acest program prevedea întocmirea unei fișe care să sintetizeze informațiile obținute în decursul inventarierii, obiect cu obiect, a clădirilor din respectiva localitate. Această fișă, denumită fișă de localitate, avea o structură prestabilită care se regăsește, în linii mari, în structura prezentului studiu. Modalitatea de elaborare a fișelor deprinsă în decursul celor opt ani de derulare a proiectului – de la concepție până la limbajul folosit, și-a pus amprenta asupra acestui text.

Mots clés: Transylvanie, colonisation saxonne, la vallée de Hârtibaciu, Agnita, architecture vernaculaire.

Spațiul natural

Agnita este o localitate din județul Sibiu, așezată într-o regiune acolinară, în partea mediană a văii Hârtibaciului. Teritoriul său are o formă ovoidală, valea meandrică a Hârtibaciului împărțind Agnita în două părți aproape egale (Fig. 1).

Circa o treime din teritoriul istoric al localității era acoperit de pădure, aflată în special spre nord, ceva mai mult de o treime era teren arabil aflat în jurul localității, un sfert fânețe și grădini, cca 200 ha pajiște. Zona în care se află Agnita, supranumită până spre 1900 *Haferland* – Țara Ovăzului, a avut un pronunțat caracter agricol, favorizând cultura cerealelor, creșterea animalelor (în special porci) și, prin aceasta, dezvoltarea industriilor conexe (prelucrarea cărnii și a pieilor).

Direcțiile de dezvoltare ale așezării au fost determinate de prezența teraselor aflate de-a lungul văii Hârtibaciului și a unora din afluenții acestuia, ca și de pantele abrupte care mărginesc aceste terase. Partea nordică a localității istorice a avut ca limite de dezvoltare, spre nord, pantele abrupte ale Steinburg-ului, iar spre est, respectiv spre vest pâraiele Grodenbach și

Fig. 1 Imagine a localității (dinspre NV) / Vue d'ensemble de la localité (prise depuis le nord-ouest)

Hirscheldenbach. În jumătatea de sud dezvoltarea localității istorice a fost limitată de pantele dealurilor Flachsau și Geißberg.

Conformația reliefului a determinat nu numai limitele așezării ci și rețeaua de ulițe a acesteia, caracteristică pentru tipul de localitate „cu două ulițe paralele”. Străzile importante ale Agnitei sunt așezate de-a lungul văii Hârtibaciului, paralel cu albia râului și paralele între ele. Au ca geneză Piața – punctul de greutate al localității, odinioară amplu spațiu dreptunghiular, care se întindea pe ambele maluri ale Hârtibaciului².

Imaginea localității este influențată de materialele de construcție aflate la îndemână: lemn, argilă. Piatra este aproape inexistentă în zonă, fiind folosită numai la fundații (cu excepția bisericii evanghelice). Până spre mijlocul sec. XVIII, pentru construirea locuințelor au fost folosite materiale combustibile – lemn, paie. Cărămida, a fost folosită, pe scară mai largă, după această dată³; era fabricată în localitate pe actuala stradă a Fabricii, unde râpele, parțial acoperite de vegetație, semnalează, încă, locul fostelor exploatare de argilă. Până spre începutul sec. XX liantul era un amestec de argilă și nisip ușor de găsit în zonele învecinate cărămidăriilor, la nord-vest de localitate. După această dată a început să fie folosit mortarul de var și ciment (în special pentru nivelurile inferioare, pentru mărirea rezistenței).

Dacă elementele topografice ale locului au fost cele care au favorizat și influențat forma generală a orașului, orașul a influențat, la rândul său, peisajul, modificând, prin regularizări, văile râurilor Hârtibaciu și Grodenbach, sau astupând văile râurilor Hirscheldenbach și Wächtersgraben. Zonele joase și mlăștinoase din jurul bisericii evanghelice au fost desecate și transformate în parc, un alt parc fiind amenajat, la sfârșitul sec. XIX, pe dealul Krähennest denumit, după amenajarea parcului, Steinburg (Steinburghohe).

Așezarea localității și dezvoltarea acesteia au fost favorizate nu numai de structura și componentele spațiului natural ci și de vecinătatea a două drumuri comerciale, care a determinat deosebita și timpurie dezvoltare a comerțului și a meșteșugurilor. Toate acestea au condus spre dublul caracter de localitate comercială și agrară a Agnitei, locuitorii având, într-o proporție mai mare decât în alte localități, ca ocupație secundară fie meșteșugurile și comerțul, fie agricultura.

Imaginea generală a așezării, influențată de elementele menționate mai sus, este similară celei a localităților săsești dezvoltate din Transilvania: străzi largi, mărginite de rigole și trotuare late, fronturi compacte de locuințe dispuse la limita la stradă a parcelei; predomină casele cu latura îngustă

² Această conformație a Pieței se menținea, încă, în a doua jumătate a sec. XVIII, așa cum poate fi observat în reprezentarea Agnitei în *Ridicarea Iosefină* (proiect de cartografiere topografică unitară a Imperiului Habsburgic, care a durat între 1764-1785).

³ Din însemnările după incendiul generalizat din 1769 reiese că puținele case ce au scăpat erau construite din cărămidă. Materialele combustibile erau, încă, folosite pe la 1834, când o altă parte din târg a fost mistuită de flăcări. Spre 1848 cronica nota că la incendiul din acest an au ars numai anexele deoarece casele fuseseră reconstruite din cărămidă. La 1900, în localitate, mai existau doar douăsprezece șuri acoperite cu paie.

spre stradă. Cu excepția zonei Pieței, regimul de înălțime este de pivniță cu parter înalt, forma predominantă a acoperișului fiind cea în 3-4 ape. Centrul, marcat de piața dreptunghiulară ce se întinde pe ambele maluri ale râului, este dominat spre sud de silueta bisericii evanghelice, a celor patru turnuri ale fostei incinte și de silueta școlii (fosta școală confesională evanghelică). Partea nordică – fostul loc al târgului săptămânal – are un caracter net diferit de al restului localității, având un aspect mai apropiat de cel urban: construcții cu două niveluri, cu parter comercial, cu decorație preponderent clasicizantă. Același caracter urban este propriu zonelor învecinate Pieței, spre est și vest (str. Mihai Viteazul și str. 1 Decembrie). Toate aceste locuințe, cu caracter urban sau rural, aveau anexe agricole dezvoltate, distingându-se șurile mari, de zid, care s-au păstrat până pe la jumătatea sec. XX.

Istoric⁴

Agnita este o așezare de colonizare săsească, prima atestare documentară datând, conform monografiei localității (V. A. Eitel, *Vergangenheit...*), din 1280. Tradiția păstrează amintirea unui amplasament anterior al localității, situat la est de actuala așezare, pe dealul Lempeș⁵, dar nucleul istoric al localității actuale s-a dezvoltat pe ambele maluri ale râului, în zona ocupată de străzile 1 Decembrie (Mittelgasse), Mihai Viteazul (Niedergasse) și Aurel Vlaicu (Obergasse).

Până la mijlocul sec. XIX așezarea a aparținut, din punct de vedere administrativ, de scaunul Cincu, prima atestare documentară a Agnitei ca localitate care aparținea acestui scaun datând din prima jumătate a sec. XIV. Rivalitatea cu localitatea sediu de scaun, datorată dezvoltării economice a Agnitei, a trebuit să fie tranșată de Universitatea Săsească. Aceasta a hotărât ca localității Cincu să-i revină conducerea administrativă, Agnita devenind sediu al activității economice și sediu al majorității breslelor active pe teritoriul scaunului.

⁴ Capitolul nu menționează decât acele date și evenimente care se constituie în mărturii directe ale statutului și dezvoltării Agnitei la un anumit moment sau acele evenimente care au avut un impact demonstrabil asupra dezvoltării urbanistico-edilitare a localității. Accentul cade nu atât asupra cronologiei, cât, mai ales, pe evidențierea influenței avută de evenimentele menționate asupra evoluției localității. Datele incluse în acest capitol, mai ales cele referitoare la evul mediu târziu, perioada modernă și contemporană, provin dintr-o foarte documentată monografie a localității: Eitel, V. A., *Vergangenheit und Gegenwart des königl. Freien Marktes Agnetheln*, Hermannstadt, 1900 și din adnotările la fotografiile de epocă și ilustratele prezentate în lucrarea *Aug' in Auge mit den Schatten. 400 Bilder vom Bild Agnethelns in Siebenbürgen*, Festschrift für die Heimatortsgemeinschaft (HOG) Agnetheln, Heilbronn, 1996.

⁵ O dovadă a acestei așezări anterioare pot fi toponimele „burg” și „Alte Kirche”, desemnând un loc la sud-est de Agnita, între Dealu-Frumos și Merghindeal. În localitățile alăturate, Merghindeal și Ruja, tradiția locală menționează același loc ca așezare anterioară pentru aceste localități.

- 1376 – a primit dreptul de a ține târg anual⁶. În tot decursul istoriei sale precontemporane Agnita a fost una din localitățile-târg (Marktflecken) mari ale zonei, fiind, totodată, localitatea cea mai populată de pe valea Hârtibaciului.
- 1466 – avea statutul de *oppidum*⁷, Matia Corvin dând dreptul ca jumătate din garnizoana Agnitei să rămână aici pentru apărarea cetății; tot acum localitatea a primit dreptul de *jus gladii*.
- 1484 – cizmarii din oraș aveau un reprezentant în „frăția” cizmarilor din Sibiu, acest fapt atestând dezvoltarea economică a orașului⁸. Breslele au avut o mare importanță pentru dezvoltarea localității, până la desființarea lor, în 1872.
- 1769 – incendiu generalizat care devastat toată partea de nord a Agnitei (circa două treimi din localitate); au rămas în picioare puținele case de cărămidă existente la acea dată.
- 1781 – *Edictele iosefine*, de concivilitate și de toleranță, au permis apariția cartierului românesc și construirea bisericii românești.
- 1805 – a fost construită vechea școală evanghelică pe latura de sud-vest a fortificației bisericii evanghelice, care își pierduse rosturile defensive încă din a doua jumătate a sec. XVIII.
- 1834 – incendiu generalizat; toată partea sudică a localității a fost distrusă în așa măsură încât a fost necesară remăsurarea parcelelor. În Piață și pe Mittelgasse (str. 1 Decembrie) au ars anexele.
- 1848 – au ars anexele de pe Mittelgasse (str. 1 Decembrie), Grodengasse (str. Horea), Weihergasse (str. Avram Iancu), în total 147 de gospodării, împreună cu proviziile de iarnă.
- 1848 – Agnita a devenit sediu de Judecătorie Districtuală.
- 1850 – a fost înființat Oficiul poștal.
- 1851 – a fost construit Hotelul comunal „Agneta”.
- 1859 – au ars anexele de pe Obergasse (str. Aurel Vlaicu) și Neugasse (str. Nouă). La aceste calamități trebuie adăugate inundațiile foarte frecvente (Hârtibaciul avea un traseu meandric, cu viteză de curgere mică).
- 1860 – a fost construită biserica catolică.
- Cca 1865 – a fost amenajat bazinul de înot.
- 1868 – a fost construită noua școală confesională evanghelică, pe latura estică a fortificației.

⁶ Dreptul de târg era acordat numai acelor localități care atinseseră o anumită dezvoltare economică.

⁷ Cf. Fabini, *Atlas*, p. 6, ceea ce arată că în 1466 în localitate exista o fortificație (în jurul bisericii parohiale).

⁸ Breslele care au avut cel mai mare rol în economia (și viața socială) a Agnitei, în afara celei a cizmarilor, deja pomeniți, erau croitorii (mărfurile produse de aceștia, destinate în special mediului rural, circulau până spre Bistrița și Alba Iulia); dogarii (favorizați de așezarea în apropierea de o zonă viticolă); fierarii; dulgherii; olarii (la sfârșitul epocii moderne produceau încă ceramică tradițională pe care o vindeau până spre Săliște și Rășinari); tăbăcarii (reuniți într-o corporație la 1860, după desființarea breslelor) au fondat, în 1872, „Prima Fabrică de Piele”; în 1892 aceasta a fost transformată în societate pe acțiuni.

-
- 1872 – desființarea breslelor în Transilvania și înlocuirea lor cu asociații profesionale.
- 1876 – Agnita a devenit reședință de district în comitatul Târnava Mare.
- 1885 – a fost construită noua Primărie, vechea Primărie, aflată în Piață, fiind demolată.
- 1885 – a fost înființat Oficiul Telegrafic.
- Cca 1886 – au fost construite moara și fabrica de spirt, modernizate și extinse la 1926 (actualul IMIX).
- 1889 – a fost amenajată Promenada (Steinburg), pe un deal la nord-vest de localitate.
- 1893 – a avut loc comasarea.
- 1893-1894 – a fost construită „Prima Fabrică de Piele” care se păstrează, cu modernizări, până în prezent. Aceasta a avut ca bază Asociația profesională a tăbăcarilor. În 1910 „Prima Fabrică de Piele” a devenit Fabrica de Piele „Andree și Ehrmann”.
- 1894 – înființarea Școlii de ucenici ca urmare a desființării breslelor.
- 1896 – a fost înființată Societatea de gimnastică din Agnita.
- 1897 – a fost dată în folosință linia ferată îngustă Agnita-Sighișoara, în 1910 fiind extinsă cu tronsonul Agnita-Sibiu.
- 1899 – a fost construită școala confesională catolică.
- sf. sec. XIX – la est de localitate a fost construit gaterul Lomasch.
- 1900 – au fost construite clădirea Societății de gimnastică și clădirea grădiniței confesionale evanghelice.
- 1905 – a fost construită Casa Vecinătăților.
- 1906 – a fost construită clădirea *Asociației cetățenilor și meseriașilor*.
- 1910 – a fost înființată tăbăcăria minerală.
- După Marea Unire din 1918 – modificarea statutului populației românești.
- 1924 – la sud-est de oraș a fost construită mica stațiune din jurul izvoarelor sărate.
- 1926 – a fost înființată Fabrica de ciorapi.
- 1928 – a fost construit abatorul.
- 1936 – a fost construită școala de stat.
- 1938 – a fost construită noua biserică ortodoxă.
- Octombrie 1950 – reorganizarea administrativă a țării; Agnita a devenit oraș și sediu administrativ de raion în regiunea Brașov.
- 1962 – odată cu colectivizarea agriculturii anexele agricole din gospodării, devenite inutile, au fost abandonate și, în final, demolate.
- 1965 – desființarea mocăniței a modificat aspectul străzilor de pe malul drept al Hârtibaciului.
- 1968 – prin reorganizarea administrativă, Agnita a devenit oraș în județul Sibiu; așezarea excentrică în cadrul județului și schimbarea statutului au dus la diminuarea rolului orașului în zonă.
- 1965-1970 – industrializarea forțată a dus la extinderea localității prin apariția cartierului de blocuri din partea de nord a Agnitei.

*Fig. 2 Gospodărie de hotar, spre Vărd /
Ferme dans les champs, vers le village de
Vărd*

În decursul existenței sale Agnita a polarizat viața economică a zonei, datorită dezvoltării meșteșugarilor și comerțului într-o proporție neobișnuită pentru o localitate rurală. Existența timpurie și dezvoltarea breslelor este ilustrată nu numai de atestarea documentară menționată mai sus ci și de faptul că întreținerea și apărarea turnurilor incintei fortificate a bisericii evanghelice au fost încredințate, încă de la început, acestora⁹: turnul de nord – al porții – era al breslei dogarilor, cel de pe vestul bisericii era al olarilor, cel sud-vestic al cizmarilor, cel sud-estic al croitorilor și blănarilor, iar cel estic al bres-

lelor mai mici. Meșteșugarii, organizați în bresle, au avut un rol major în dezvoltarea localității până spre sfârșitul epocii moderne, când, după desființarea acestora și datorită, în parte, războiului vama cu România, micile ateliere meșteșugărești au cunoscut un puternic regres, determinând emigrarea atât internă (de exemplu: Dumbrăveni), cât și externă (America). Dezvoltarea timpurie și intensă a activității meșteșugărești și a comerțului a influențat evoluția urbanistică și constructivă a Agnitei. Conform tradiției, prin secolele XVI-XVII, dezvoltarea breslelor a determinat extinderea, într-o proporție neobișnuită, a localității¹⁰. Datorită faptului că din ce în ce mai mulți capi de familie/bărbați din cartierul săsesc erau implicați în producția meșteșugărească și comerț, activitatea agricolă era lăsată în seama femeilor și a arendașilor/zilierilor. Acest fenomen (la care s-a adăugat lipsa de brațe de muncă datorată marilor epidemii, de ex., epidemia de ciumă de la înc. sec. XVI sau de la mijl. sec. XVII) a condus la extinderea localității prin colonizarea cu țărani sași așezați în partea de est a Agnitei, formând străzile Nouă (Neugasse), Avram Iancu (Weihergasse), Horea (Grodengasse). Aspectul rural al localității în această zonă, diferit de aspectul mai degrabă urban al nucleului Agnitei, se păstrează și în prezent. Într-o a doua fază, în special în sec. XIX și începutul sec. XX (după comasare), arendașii (români, sași, unguri din Coveș, Vărd, Ruja, Chirpăr) au primit gospodării cu spații de păstrare, șuri, grajduri – chiar în câmp, în afara localităților. Aceste locuințe de hotar ale „colibașilor” se aflau în număr mare pe tot teritoriul Agnitei. În 1996, de exemplu, mai erau păstrate un număr de circa șapte gospodării

⁹ Amintim că fortificația exista deja în 1466 (v. nota 7).

¹⁰ Așa cum este cunoscut dintr-o informație regăsită în toate satele studiate de echipa noastră, extinderea localităților săsești (în detrimentul suprafețelor agricole) era strict reglementată de comunitate, deschiderea unor străzi noi fiind acceptată numai după epuizarea tuturor metodelor de extindere a spațiului locuibil în perimetrul localității.

de acest fel, situate, în special, în nordul localității (Fig. 2). Paralel cu dezvoltarea sălașelor de câmp, anexele gospodărești din interiorul așezării au scăzut ca număr și amploare, producția agricolă fiind păstrată în câmp, la aceste locuințe „de hotar”.

Perioada de prosperitate, care a început în sec. XVIII și a durat până spre sfârșitul sec. XIX, a fost caracterizată de progrese în producția agricolă, datorate lucrărilor de fertilizare și îmbunătățiri funciare (în parte impuse de Universitatea Săsească) și modificării profunde a caracterului agriculturii produsă de comasarea ce a avut loc la sfârșitul sec. XIX (1893). Ca urmare a acesteia din urmă producția agricolă a crescut prin folosirea mai rațională a solului. În aceeași perioadă culturile predominante au devenit plantele furajere și porumbul, creșterea și îngrășarea vitelor și porcilor devenind, astfel, foarte rentabilă¹¹, iar utilajele perfecționate au început să fie din ce în ce mai frecvent folosite – de exemplu, în 1898 existau în localitate 506 pluguri moderne, secerători, treierători (din care 3 cu aburi).

Dezvoltarea constructivă a localității reflectă dezvoltarea economică a acesteia. La sfârșitul sec. XVIII - începutul sec. XIX se înregistrează (prin datări păstrate pe case și atribuiri stilistice) o bogată activitate constructivă în zona agricolă a așezării. În aceeași perioadă, la est de zona agricolă a cartierului săsesc, ca urmare a *Edictelor iosefine* menționate mai sus, a fost construită biserica ortodoxă și a început să se dezvolte cartierul românesc.

Zona comercială și-a schimbat mult aspectul începând cu mijlocul sec. XIX¹², transformările atingând punctul culminat la sfârșitul acestui secol și începutul sec. XX. În această perioadă au fost construite sau radical modificate clădirile din această zonă, la sfârșitul perioadei menționate predominând clădirile cu aspect urban, cu două niveluri și spații largi, comerciale sau artizanale la parter și spații de locuire extinse în nivelurile spre curte ale construcției. Aceste extinderi ale spațiilor locuibile pot fi puse și pe seama necesităților datorate creșterii bruște a populației¹³, concomitent cu intensificarea activităților industriale care au debutat în această perioadă – joagăre, întreprinderi mici de tricotaje, pielărie, cizmărie. În afara acestor spații de închiriat, o altă soluție pentru rezolvarea cererii de locuințe, cu efecte asupra aspectului și dezvoltării constructive a orașului, a fost aceea de creare a unor mici colonii muncitorești în jurul întreprinderilor, de exemplu colonia aflată la sfârșitul sec. XIX în jurul fabricii de cherestea Lomasch din estul localității, care cuprindea circa 30 de locuințe. O colonie similară se afla, se pare, în jurul fabricii de spirt. Șantierul Agnita-Botorca¹⁴ a lăsat, la rândul său, câteva clădiri în zona de

¹¹ Cf. Eitel, V. A., *Vergangenheit...*, o vită îngrășată era vândută la Viena cu 165 florini (pentru comparație, construirea primei fabrici de piele în forma actuală a costat, pe la 1893, 70.000 florini).

¹² Interval marcat de decăderea și apoi desființarea sistemului de bresle și începutul perioadei industriale.

¹³ De exemplu, în anii 1899-1900, în Agnita se aflau 133 de familii străine de localitate – din Ungaria, Slovacia, etc.

¹⁴ Primul dintre șantierele postbelice, faimoasele „șantiere ale tineretului”, care utilizau

est a Agnitei.

Dezvoltarea activității economice a produs schimbări ale aspectului orașului nu numai prin modernizarea clădirilor ci și prin construirea de spații moderne pentru producție, toate clădiri masive, foarte moderne pentru acea perioadă.

Dezvoltarea economică însoțită de creșterea prestigiului localității și evoluția politică asociată cu modificări în sistemul de administrație al provinciei, menționate în cronologia de la începutul acestui capitol, au dus la modificarea statutului Agnitei. Această modificare a fost însoțită de apariția în zona centrală a unor clădiri de folosință publică, de mari dimensiuni, cu pronunțată decorație clasicizată: Hotelul comunal (1851), Primăria (1895), sediul Asociației Cetățenilor și Meseriașilor (1906), biserica catolică¹⁵.

Aceiași factori economici și politici au determinat modificări ale standardelor sociale și culturale ale așezării, reflectate în apariția unor construcții noi care au schimbat imaginea Agnitei: noua școală confesională evanghelică (ce cuprindea într-o primă etapă și școala socială de ucenici) a fost construită prin demolarea fortificației bisericii, acesta fiind unul dintre evenimentele istorice „mici” care au modificat imaginea localității prin dispariția zidurilor înalte și a bastioanelor și apariția acestei clădiri masive. O foarte frumoasă și masivă sală a fost ridicată de Societatea de gimnastică, în stricta vecinătate a bisericii evanghelice. În nord-estul localității a fost construit bazinul de înot cu clădirile aferente, iar amenajarea promenadei cu chioșcuri, locuri de belvedere și terenuri de tenis de pe Steinburg a adăugat un plus de aer urban așezării. În vecinătatea orașului, pe o proprietate a bisericii evanghelice, a apărut o mică stațiune – *Salzbrunnen* (1924-1926). În 1935 în sud-vestul Agnitei a fost amenajat terenul de sport. În interiorul localității, de-a lungul văii Hârtibaciului, au fost amenajate Aleea Teilor și Aleea Castanilor.

Legăturile din ce în ce mai intense cu exteriorul s-au amplificat în a doua jumătate a sec. XIX și în special la sfârșitul sec. XIX: apariția Oficiului poștal (1850), a celui telegrafic (1885), culminând cu apariția mocăniței (1895); mocănița a intensificat nu numai schimburile comerciale, dar a modificat și aspectul orașului prin amenajarea căii ferate pe cele mai importante străzi ale așezării, pe malul drept al râului (pe străzile Mihai Viteazul, 1 Decembrie, Avram Iancu).

Modificarea statutului populației românești după Marea Unire a fost reflectată în apariția, în cartierul săsesc, a bisericii ortodoxe noi (1938) și a școlii de stat (1936) – clădiri în stil național românesc – așezate, ambele, la vărsarea Grodenbach-ului în Hârtibaciu.

Din octombrie 1950 Agnita a devenit oraș și sediu de raion, cu toate

munca „voluntară”.

¹⁵ În a doua jumătate a sec. XIX, în timpul absolutismului habsburgic și în special după adoptarea dualismului, administrația a impus tuturor centrelor administrative din Transilvania construirea unor edificii pentru uzul funcționarilor imperiali, biserica catolică și școala maghiară fiind unele dintre acestea.

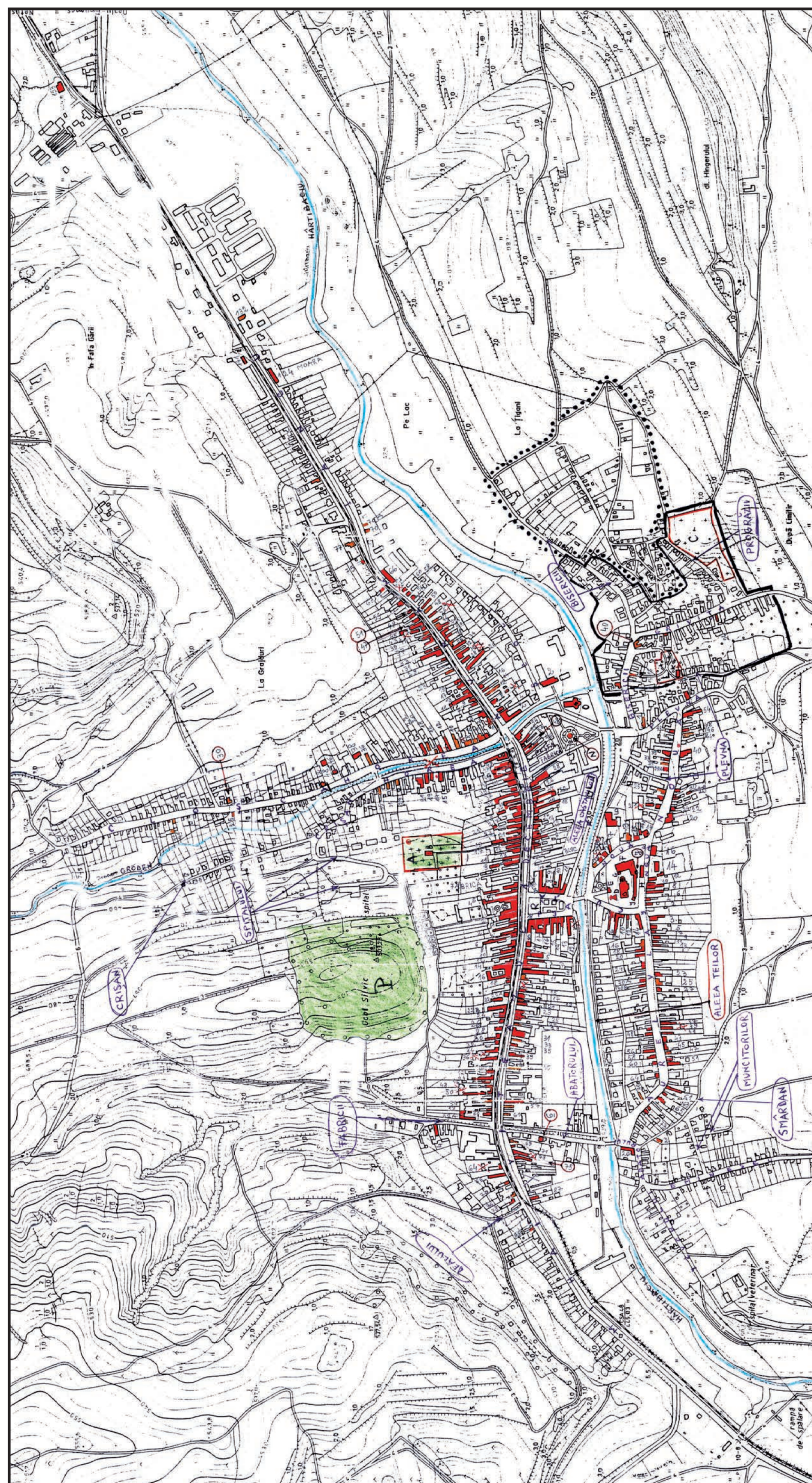

Fig. 3 Harta localității, cu marcarea clădirilor inventariate / Carte de la localité avec les bâtiments inventoriés

consecințele ce decurg din aceasta (transformarea unor locuințe sau spații comerciale în instituții, construirea unei primării noi, etc.). Industrializarea forțată de după 1965-1970 a dus la suprapopularea orașului și la transformarea unor anexe (grajduri) în spații de locuit, în timp ce șurile monumentale dispar pe la 1960-1965 odată cu colectivizarea agriculturii, deoarece deveniseră inutile, greu de întreținut și ocupau un loc ce putea fi folosit pentru mica agricultură casnică. Între 1970-1980, datorită extinderii activității industriale, au fost modificate atât aspectul centrului orașului¹⁶ cât și o parte din fosta Promenadă și vederea dinspre oraș spre aceasta¹⁷. Desființarea mocăniței în 1965 a schimbat aspectul istoric al centrului, același efect avându-l construirea Primăriei noi în spațiul fostei Piețe.

Nu numai fenomenele/evenimentele pozitive au avut influență asupra aspectului localității, ci și cele negative. Astfel, marea epidemie de ciumă de pe la începutul sec. XVI, dublată de dezvoltarea meșteșugurilor au dus la necesitatea colonizării țăranilor sași care să asigure cultivarea întinselor suprafețe agricole ale satului. Incendiile frecvente și inundațiile, dar și perioada de stabilitate economică și politică de după războiul curuților au determinat abandonarea construirii locuințelor/anexelor din materiale perisabile și adoptarea cărămizii ca material de construcție. Inundațiile foarte frecvente (Hârtibaciul avea un traseu meandric, cu viteză de curgere mică) au necesitat regularizarea cursului râului¹⁸ (adâncire, îndreptare, taluzare), producând schimbări în imaginea orașului. Aceste evenimente, ca și alte catastrofe similare au avut influență nu numai asupra dezvoltării economice a localității datorită sumelor de bani și volumului de muncă necesare pentru refacerea gospodăriilor, ci și asupra fondului construit, operând, prin reconstrucții, modificări asupra aspectului istoric al orașului.

Evoluția localității din punct de vedere urbanistic și constructiv; elemente de topografie socială¹⁹

Aidoma mării majorității a localităților de colonizare săsească din Transilvania, începând cu sf. sec. XVIII și până în anii '70 ai sec. XX (începutul emigrării masive a sașilor), etniile erau separate în cartiere organizate pe criterii etnice (Fig. 3).

După cum am menționat deja, prin tradiție, cartierul săsesc s-ar fi format în două etape: etapa de colonizare primară²⁰, ce corespunde nucleului

¹⁶ A fost construit localul cel nou al Fabricii de ciorapi, înlocuind atelierele vechi și trei case de patricieni datând de pe la mijlocul sec. XIX; fosta tăbăcărie Ehrmann este înlocuită de tăbăcăria nouă și de Poștă.

¹⁷ Prin construirea cartierului de blocuri.

¹⁸ În 1901 și după 1970; în 1970 a fost regularizat și Grodenbach.

¹⁹ Menționăm că, inițial, cartierul românesc nu a avut denumiri de străzi, denumirile actuale fiind cele înregistrate după Marea Unire. Cartierul țigănesc se numea „Floreasca”.

²⁰ Luând în considerare faptul că în 1376 a primit dreptul de târg deducem că Agnita era, deja, la mijlocul sec. XIV, o localitate dezvoltată, aceeași semnificație având-o și faptul că actuala biserică evanghelică exista, în nucleu, în prima jumătate a sec. XIII, ca bazilică

Fig. 4 Strada Horea (Grodengasse) / Rue Horea (Grodengasse)

istoric al cartierului, format cu precădere pe malul drept al râului, și etapa de colonizare secundară²¹, când cartierul s-a extins spre est de nucleul istoric. Nucleul istoric al cartierului săsesc avea ca punct de greutate Piața (Marktplatz), amplu spațiu dreptunghiular, care se întindea pe ambele maluri ale râului. În partea de sud a acestui spațiu se afla biserica, în cea nordică locul de târg, iar din colțurile de nord-est, nord-vest, respectiv sud-vest ale acesteia porneau cele trei străzi ale cartierului: Mittelgasse (str. 1 Decembrie), Niedergasse (str. Mihai Viteazul), Obergasse (str. Aurel Vlaicu). În cursul celei de-a doua etape au apărut ulițele Neugasse (str. Nouă), Weihergasse (str. Avram Iancu), Grodengasse (str. Horea). Direcția principală de dezvoltare a cartierului a fost de-a lungul văii Hârtibaciului, dezvoltarea mai accentuată spre nord față de sud fiind datorată prezenței drumului comercial, spațiului de construcție oferit de terasele pâraielor din zona menționată (Grodembach) și, într-o oarecare măsură, datorită stabilirii, în zona de nord a Agnitei, a atelierelor meșteșugărești și, mai apoi, a industriilor orașului. La sfârșitul perioadei interbelice cartierul săsesc cuprindea str. Aurel Vlaicu (Obergasse), str. Nouă (Neugasse), str. Plevna (Auf dem Hill), str. Horea (Grodengasse) (Fig. 4), str. Avram Iancu (Weihergasse), str. 1 Decembrie (Mittelgasse), str. Mihai Viteazul (Niedergasse), str.

romanică.

²¹ În decursul inventarierii nu au fost identificate documente sau informații care să facă posibilă precizarea momentului în care au apărut străzile legate de etapa colonizării secundare și nici din ce localități săsești proveneau coloniștii.

Fabricii (Hirschelden), str. Mihai Eminescu (Klimes-Clemensgasse). Toate străzile cartierului sunt situate pe terasele Hârtibaciului sau ale unor râuri sau pâraie afluenți ai acestuia²². În funcție de așezarea față de soare, ulițele cartierului săsesc aveau o parte însorită (Sonnenseite) și o parte umbrită (Schattenseite), Sonnenseite fiind considerată partea mai nobilă. Cartierul era organizat în cinci vecinătăți, pe străzi.

Cartierul românesc s-a format pe actual amplasament începând cu sfârșitul sec. XVIII, după *Edictele* de concivilitate și de toleranță iosefine. Acest cartier s-a dezvoltat parțial de-a lungul malului Hârtibaciului – strada Bisericii, o altă uliță – strada Grivița fiind paralelă cu str. Plevnei – Auf dem Hill; o a treia uliță, strada Progrăzii, este așezată de-a lungul unei curbe de nivel aflată în partea de jos a cimitirului ortodox nou. Cartierul țigănesc s-a aflat, inițial, în careul format de cele trei străzi ale cartierului românesc.

Populația maghiară a apărut în număr mai mare în Agnita în a

Fig. 32 Harta Ridicarea Josefină - cu planul Agnitei

²² Pe malul drept al Hârtibaciului erau așezate dinspre est spre vest: str. Avram Iancu (Weihergasse), str. Horea-Grodengasse (de o parte și de alta a lui Grodenbach), str. 1 Decembrie-Mittelgasse (cu două zone, Ober și Hinter Mittelgasse), str. Mihai Viteazul-Niedergasse, str. Fabricii-Hirschelden (de-a lungul lui Hirscheldenbach, 5-6 gospodării). Limitele naturale ale dezvoltării localității în această zonă sunt constituite de formele de relief – pante accentuate spre nord și spre est și dealuri și mici pâraie, ex. Schlossbach, la limita vest a lui Niedergasse. Pe malul stâng al Hârtibaciului, de-a lungul văii acestuia, sunt așezate: str. Aurel Vlaicu-Obergasse (la vest de biserica evanghelică); str. Nouă-Neugasse (la est de biserica evanghelică). Limita naturală a Neugasse este, spre sud, panta dealului, iar spre est un pârâu sezonier, de-a lungul căruia s-a dezvoltat str. Plevnei-Auf dem Hill. Limita Obergasse este, spre sud, panta unui deal, iar spre vest un bot de deal pe care s-a dezvoltat drumul spre Vărd – str. M. Eminescu - Clemensgasse (Klimes).

Fig. 5 Ansamblul bisericii evanghelice (dinspre N) / Vue d'ensemble de l'église évangélique (du côté de nord)

doua jumătate a sec. XIX, în legătură cu funcțiile administrative zonale ale localității²³, și s-a stabilit preponderent în partea de vest a cartierului săsesc.

În harta Transilvaniei, „Chorographia Transylvaniae Sybemburgen”, publicată de Johannes Honterus la Basel în 1532, statutul de localitate dezvoltată al Agnitei – „Agnethlin” este subliniat de prezența fortificației bisericii, careia îi sunt conturate, cu îngrijire, nu numai silueta, ci și turnulețele care atestau dreptul de *jus gladii* al localității.

Până spre sfârșitul sec. XVIII întinderea Agnitei coincidea cu întinderea cartierului săsesc. Astfel, în Ridicarea Josefină (Fig. 32), partea nordică a localității depășea, spre est, linia Grodenbachului cu numai patru gospodării, iar la vest se întindea până la Schlossbach; Grodengasse cuprindea, pe ambele laturi, între cinci și șapte gospodării. La sud de Hârtibaciu existau str. Aurel Vlaicu-Obergasse și str. Nouă-Neugasse cu întinderea actuală, ca și partea săsească din str. Bisericii. Conform Ridicării Franciscane din 1869-1887, Agnita se întindea spre vest dincolo de Schlossbach, iar pe malul sudic era deja schițat începutul străzii M. Eminescu - Klimes. Spre est Weihergasse ajunsese pe la jumătatea dimensiunilor actuale, str. Bisericii cuprindea și o parte a cartierului românesc, fiind, de asemenea, marcate și câteva construcții pe actuala stradă a Griviței din cartierul românesc. Caracterul de localitate pluriconfesională era subliniat de marcarea celor trei biserici.

²³ În timpul regimului dualist Agnita a fost capitală de district, iar în perioada interbelică a fost reședință de plasă.

Fig. 6 Vechea școală confesională evanghelică / L'ancienne école confessionnelle évangélique

La începutul sec. XX, conform hărții funciare întocmită la 1901, localitatea se întindea spre est până la fosta întreprindere „IMIX” (str. Avram Iancu 66), iar pe malul stâng până la str. Plevnei-Auf dem Hill – unde nu existau decât câteva gospodării, în partea de jos a pantei. Spre vest, pe malul drept, limita era Schlossbach (și locul târgului de vite), iar pe malul stâng piața triumfiulară, aflată între malul Hârțibaciului și capătul vestic al str. Aurel Vlaicu-Obergasse. Spre nord, pe str. Horea-Grodengasse, ultimele gospodării se aflau la capătul actualei străzi Horea, iar pe str. Fabricii-

Hirschelden se aflau numai 6 gospodării, așezate, fără excepție, pe malul drept al pârâului. Tot aici se aflau țiglăriile. Pe actuala stradă a Abatorului nu se afla nici o casă.

Într-o hartă din 1929, aflată în posesiunea primăriei, limita localității din 1901 fusese deja depășită spre est (circa 15 clădiri), era schițată extinderea pe actuala stradă Grădinilor, spre nord începuse dezvoltarea

Fig. 7 Noua școală confesională evanghelică / La nouvelle école confessionnelle évangélique

străzii Cloșca până spre actualul nr. 58, iar pe str. Crișan (Băii) apăruseră gospodării până la actuala stradă Spitalului. Pe malul stâng, str. Plevnei-Auf dem Hill atinsese deja dimensiunile contemporane. Spre vest apăruseră câteva construcții pe str. M. Eminescu - Klimes. Cartierul românesc se întinsese de-a lungul văii Hârtibaciului, la est de poarta bisericii ortodoxe (str. Bisericii). De asemenea, în vatra orașului apăruseră primele 2-3 construcții pe Alea Teilor.

După 1950, în interiorul localității a fost completată Alea Teilor (locuințe tip) și a apărut str. Școlii. Spre est orașul s-a extins până aproape de fostul gater Lomasch. Spre vest, pe malul drept al Hârtibaciului, a apărut str. Castelului și, pe malul stâng, str. Muncitorilor și str. Smârdan. Spre nord au fost extinse străzile Crișan și Cloșca – mai ales după inundațiile din 1970, când aici și-au construit case locuitorii proveniți din satele învecinate, în special Vărd. În aceeași perioadă a apărut str. Spitalului, iar prin anii '70-80 ai sec. XX, odată cu industrializarea forțată, au fost construite blocurile de pe Steinburg.

În cartierul săsesc parcelele istorice aveau suprafețe aproximativ egale – lungimile și lățimile fiind determinate de formele de relief cărora trebuiau să se adapteze. În zona centrală (nucleul istoric) predomină parcelele înguste (10-12 m) și lungi (lungimile inițiale au fost modificate de evoluția postbelică a orașului). Cartierul românesc avea același sistem de parcelare – șiruri compacte de parcele cu suprafețe

Fig. 8 Sala Societății de gimnastică (Turnsaal) / La salle de la Société de gymnastique (Turnsaal)

Fig. 9 Casa parohială evanghelică / Maison paroissiale évangélique

Fig. 10 Casa predicatorilor / Maison des instituteurs de l'école confessionnelle

egale, dar aici dimensiunile erau mult mai mici decât în cartierul săsesc.

Modificări importante ale aspectului Agnitei s-au produs ca urmare a incendiilor deja menționate. Dintre acestea, cea mai importantă este modificarea tehnicilor și materialelor de construcție: spre sfârșitul sec. XVIII - începutul sec. XIX casele au fost reconstruite din cărămidă, cu acoperișuri din țiglă, aceste tehnici generalizându-se pe la 1900 chiar în cazul anexelor gospodărești.

Inundațiile frecvente au determinat regularizarea albiei râului și pâraielor în 1901, iar după 1970 albiile au fost îndreptate, adâncite și taluzate²⁴, podurile vechi au fost înlocuite cu pasarele și au fost construite poduri moderne.

O altă intervenție radicală în aspectul istoric al orașului, deja menționată, a fost, instalarea liniei înguste de-a lungul străzilor principale de pe malul drept al Hârtibaciului. Mocănița a intrat în imaginea Agnitei,

Fig. 11 "Noua" primărie / Mairie bâtie en 1885, appelée la „nouvelle” mairie

Fig. 12 Fostul hotel comunal "Agneta" / Ancien hôtel communal "Agneta"

devenind un simbol al acesteia, încât desființarea sa a fost și este percepută ca o pierdere în aspectul istoric al orașului.

În afara perioadelor de creștere economică, istoria politică a intervenit la rândul său în aspectul localității determinând apariția unor clădiri de folosință publică, de o amploare puțin frecventă în spațiul rural sau chiar în târguri. De exemplu, odată cu modificarea statutului Agnitei în a doua jumătate a sec. XIX, vechea primărie a fost demolată, noua Primărie, clădire monumentală, cu pronunțată decorație clasicizantă, fiind construită în 1885 în colțul nord-vest al Pieței. În anii '60 ai sec. XX o nouă Primărie – mult mai dezvoltată – a fost construită în Piață, aproximativ pe locul celei inițiale. A fost modi-

²⁴ Hârtibaciul și Grodenbach au fost regularizate, Hirscheldenbach a fost canalizat, iar Wächtersgraben a fost astupat.

Fig. 13 Locuința îngrijitorului fostelor grajduri comunale / Logement de la personne en charge des anciennes étables communales

ca și clădirile industriale modernizate aflate în apropierea Pieții Republicii: noua Fabrică de ciorapi (care a făcut să dispară trei clădiri databile la mijlocul sec. XIX, specifice ca model clădirilor dezvoltate ale zonei în acea perioadă) și noua tăbăcărie minerală. O altă schimbare care a sărăcit aspectul istoric al orașului a fost modificarea tipurilor de vitrine: vitrinele cu ancadrame din lemn, bogat profilate și decorate cu elemente arhitectonice (pilaștri, denticuli) au fost înlocuite cu vitrine cu tâmplărie metalică și mari suprafețe vitrate. Au fost, de asemenea, desființate decorațiile clasice

ale unor fațade (de exemplu: str. 1 Decembrie nr. 11, Piața Republicii nr. 8-9); modificări frecvente se înregistrează în zona ferestrelor, vechile ferestre cu carouri fiind înlocuite cu ferestre mai largi cu 2-3 canaturi; modificări de finisaj au avut ca efect aplatizarea sau dispariția unor paramente mai puțin profilate (de exemplu, imitațiile de asize din piatră fățuită). Putem concluziona că evoluția urbanistică și constructivă a fost marcată în interiorul orașului fie de modificări aproape imperceptibile în zona de sud, fie de pași supradimensionați, adevărate rupturi în imaginea acestuia, în zona comercială și zona nordică.

Aceste modificări au fost evidențiate atât de cercetările din timpul inventarierii, cât și de comparațiile între

Fig. 14 Fostul spital / L'ancien hôpital

Fig. 15 Fostul abator / L'ancien abattoir

Fig. 16 Fostul bazin de înot / L'ancienne piscine communale

Fig. 17 Casă de vacanță la Sărături (Salzbrunnen) / Maison de vacances à Sărături

starea actuală a clădirilor și cea înfățișată de imagini ale orașului din a doua jumătate a sec. XIX - începutul sec. XX.

Construcțiile de folosință publică și cu destinație specială

Construcțiile de folosință publică sau cu destinație specială din Agnita, grupate în jurul celor trei biserici și a spațiului Pieței, reflectă imaginea de sine a fiecăreia din etniile/confesiunile existente în localitate.

Spațiul sudic al pieței, situat pe malul stâng al Hârțibaciului, grupează clădirile aparținând domeniului „spiritual” al cartierului săsesc, cele aflate pe malul drept aparținând, mai degrabă, spațiului „laic”, administrativ și economic.

În partea sudică a pieței localității se află biserica evanghelică, la origine bazilică romanică, transformată în primul sfert al sec. XVI în biserică-hală; probabil în aceeași perioadă corul a fost fortificat. Între 1890-1892 nivelurile de apărare de pe cor au fost demolate. În 1908 biserica a dobândit silueta actuală. În prezent este o biserică-hală gotică, cu trei nave cu bolți în rețea, cor dreptunghiular cu absidă poligonală (5/8) și turn decroșat pe vest. În peretele de nord al corului se află nișa tabernacolului, cu decorație gotică târzie, iar în peretele sudic sedilia, cu decorație în același stil. Biserica a avut trei incinte fortificate²⁵ (sfârșitul sec. XV - începutul sec. XVI), demolate în etape între 1845-1892, din care se păstrează cele patru turnuri ale primei incinte, aflate la nord, sud-

²⁵ Fabini, *Atlas*, p. 9.

vest, sud-est și est de biserică (Fig. 5).

La sud de biserică se găsește vechea Școală evanghelică, construită la 1805, cu extinderi la sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX. Este o clădire dreptunghiulară, cu latura lungă la stradă și două niveluri (cel inferior cu bolți *a vela*), 7/4 axe, acoperiș în două ape din țiglă, pinion turtit cu lucarnă ovală (element rar întâlnit în localitate). După construirea noii școli evanghelice, școala veche a fost folosită ca locuință pentru învățători și, pentru o perioadă, ca grădiniță evanghelică (în jurul anului 1884) (Fig. 6).

La est de biserică, pe fostele ziduri de incintă și cu material recuperat din demolarea acestora, a fost construită, în 1868, noua Școală confesională evanghelică, clădire masivă cu plan în U, două niveluri și decorație clasicizantă simplificată (Fig. 7).

La 1900, la est de biserică și școală, a fost construită clădirea cu un nivel și bogată decorație clasicizantă a Societății de gimnastică și, în legătură cu aceasta, clădirea grădiniței germane (Fig. 8).

Fig. 18 Casă de vacanță la Sărături (Salzbrunnen) / Maison de vacances à Sărături

Fig. 19 Biserica ortodoxă veche / Ancienne église orthodoxe

Fig. 20 Casa parohială ortodoxă / Maison paroissiale orthodoxe

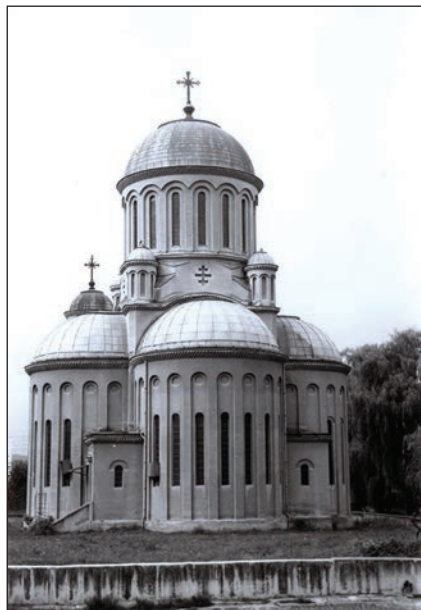

Fig. 21 Noua biserică ortodoxă /
Nouvelle église orthodoxe

parcele cu latura lungă la stradă. Casa parohială evanghelică este o clădire cu 7 axe, cu pivniță înaltă și parter, acoperiș în patru ape din țiglă, decorație cu reduse elemente clasicizante (Fig. 9).

La est de casa parohială, în imediata vecinătate a acesteia, sunt așezate locuințele predicatorilor – clădire construită în 1935; este formată din două locuințe geminate, cu pivniță și parter înalt, cu 8 axe, cu latura lungă la stradă (Fig. 10).

„Noua” Primărie, construită în 1885 la vest de Piață (str. Mihai Viteazul nr.16) este o clădire masivă cu latura lungă la stradă, două niveluri, 11 axe și gang median, stil pronunțat clasicizant specific tuturor clădirilor oficiale ale epocii (Fig. 11). Planurile și devizul aparțin maistrului constructor Franz Szalay, iar execuția maistrului constructor Heinrich Baumann.

În latura de nord a pieței (Piața Republicii nr. 3) se află fostul Hotel comunal „Agneta” (Fig. 12), construit în 1851, extins spre curte la începutul sec. XX, cu plan în U, latura lungă la stradă, două niveluri, 9 axe și gang median, acoperiș mansardat²⁶. Adăpostea și sala comună, iar la parter casa de bilete a mocăniței. În curte, într-o construcție similară unei șuri supradimensionate, se afla remiza pompierilor, azi dispărută.

În apropierea pieței și a hotelului a fost construită, în 1906, clădirea fostei *Asociații a cetățenilor și meseriașilor*, similară, ca aspect general, locuințelor predicatorilor.

Lângă Primărie, pe str. Mihai Viteazul nr. 18, se află fosta clădire a vecinătăților care, ca funcție, nu-și găsește echivalent în comunele din jur, dar ale cărei siluetă și plan sunt similare

Fig. 22 Fosta școală de stat / Ancienne école d'Etat

²⁶ Cu ocazia extinderilor de la începutul sec. XX, posibile modificări în zona ferestrelor și a decorațiilor.

locuințelor dezvoltate în spațiul comercial al localității, fiind construită în 1905 în același stil clasicizant.

Este de remarcat că marea majoritate a clădirilor importante ale cartierului săsesc sunt dispuse cu latura lungă la stradă, în parcele mai mari decât cele obișnuite.

La vest de piață, pe str. Mihai Viteazul nr. 7, se aflau grajdurile comunale și măcelăria localității. Grajdurile propriu-zise – clădire cu plan dreptunghiular, pe un nivel – au fost transformate în cantina fostului I.A.S. Locuința îngrijitorului (Fig. 13), una dintre puținele cu datare încă păstrată, are tip de plan, elevație, decorație specifice locuințelor comune ale localității și zonei până spre mijlocul sec. XIX: latura îngustă la stradă, două axe, pivniță semi-îngropată și parter înalt, acoperiș în două ape din țigla cu pinion turtit, două încăperi în filă cu acces prin scară sub arcadă semicirculară, cuprinsă în planul dreptunghiular al casei. Măcelăria comună, aflată la același număr, este un spațiu comercial modest în comparație cu celelalte spații comerciale ale localității. Este o construcție parter, cu latura îngustă la stradă, ușă și vitrină egale ca aspect și acoperiș mansardat cu calcan spre nr. 5.

O clădire de folosință publică rar întâlnită în spațiul rural este spitalul (folosit și ca azil, spital pentru boli contagioase). Se află la limita vestică a

Fig. 23 Biserica romano-catolică /
L'église romano-catholique

Fig. 24 Casa parohială romano-catolică (stânga)
și casa curatorului (dreapta) / Maison paroissiale
romano-catholique (à gauche) et maison du soign-
ant de l'église romano-catholique (à droite)

cartierului săsesc, pe strada Fabricii nr. 4 (Fig. 14). Este o locuință datată 1819, tipică pentru clădirile mai dezvoltate de la sfârșitul sec. XVIII-începutul sec. XIX în localitate și zonă, din punct de vedere al planului și structurii. A fost cumpărată de comunitate la sfârșitul sec. XIX și extinsă în 1936. Este importantă și pentru documentarea modului de a percepe îngrijirea sănătății și protecția socială în comunitate la sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX.

Tot în limita vestică a localității, pe malul opus al Hârtibaciului, la capătul str. Aurel Vlaicu (str. Abatorului), se află o altă clădire a comunității, abatorul, care nu are egal, ca aspect, dimensiuni și anexe, în spațiul rural săsesc (Fig. 15). A fost construit la 1928 și, prin dimensiuni, documentează amploarea pe care o deținea creșterea și comercializarea animalelor în localitate. Este o clădire parter, cu latura lungă spre str. Mihai Eminescu - Klimes și acoperiș supraînălțat. Pe una dintre laturile incintei se aflau laboratorul pentru verificarea stării de sănătate a cărnii și locuința paznicului abatorului.

În partea nordică a localității, la capătul str. Horea-Grodengasse, se afla bazinul de înot (Swimmschule) (Fig. 16) – cu cabine și bazine de lemn, înființat pe la 1865 și extins pe la 1900. Lângă abator fusese amenajat, în 1935, un teren de sport.

În afara localității, spre sud-est, se află "băile sărate"²⁷ – un sistem de bazine înconjurat de alei, plantații, case de vacanță și un restaurant. Atât restaurantul cât și casele de vacanță sunt clădiri parter, simple, 2-3 încăperi în filă, având ca elemente mai speciale pridvoarele dezvoltate, cu stâlpi și parapete din lemn și streșină decorată (Fig. 17, 18). "Băile sărate" au devenit, alături de bazinul de înot, una din principalele modalități de petrecere a timpului liber și de fortificare a sănătății pentru tineretul din localitate.

Inițial, clădirile de folosință comună ale cartierului românesc erau grupate în imediata apropiere a bisericii ortodoxe vechi (Fig. 19). Aceasta este așezată la limita vestică a cartierului românesc; este una din cele mai vechi biserici ortodoxe din zonă, înrundindu-se, prin dotare, categorie de ctitori, tip de plan, cu bisericile ortodoxe dintr-un spațiu nu foarte apropiat – Țara Bârsei. În apropierea bisericii ortodoxe, la est de aceasta, se află casa

parohială ortodoxă (Fig. 20), construită la 1904; se distinge de locuințele cartierului atât prin amploare cât și prin decorația de inspirație neoromânească, unică în localitate. Ea a fost construită pe locul unei case parohiale și a unei școli confesionale ortodoxe ce funcționau, deja, la sfârșitul sec. XVIII (1784)²⁸. Casa parohială ortodoxă adăpostește și muzeul protopopiatului ortodox din zonă. Cartierul ro-

Fig. 25 Fosta gară a mocăniței / Ancienne gare du train local à voie étroite

²⁷ Inițiativa de amenajare a băilor a aparținut comunității, primele analize ale apelor iodurate de aici fiind făcute la sfârșitul sec. XIX.

²⁸ Ulterior școala confesională ortodoxă a ocupat diverse clădiri aflate în apropierea bisericii ortodoxe, pe str. Griviței (locuințe închiriate de comunitate).

Fig. 26 Mittelgasse (str. 1 Decembrie) (vedere istorică) / Ancienne vue de la Rue de 1er Décembre (à l'époque Mittelgasse)

mânesc a avut și grădiniță ce funcționa, se pare, într-o casă închiriată pe str. Plevna.

Noua biserică ortodoxă (1939-1948) – arhitect-proiectant V. Smighelschi – a fost construită la oarecare depărtare de cartierul românesc, în partea estică a nucleului cartierului săsesc (Fig. 21). Aceasta reia și adaptează, la nivel local, modelul Catedralei Reîntregirii din Alba-Iulia, care făcuse școală în Transilvania epocii. În imediata apropiere a bisericii, a fost ridicată școala de stat (care adăpostea și școala serală pentru ucenici) (Fig. 22). Clădirea, cu două niveluri și latura lungă la stradă și spre biserică, are rezalit median supraînălțat de acoperiș și folosește, ca și biserica alăturată, elemente decorative din stilul național românesc, devenit comun în Transilvania pentru clădirile oficiale după 1918.

Biserica catolică (Fig. 23) este așezată în apropierea Primăriei, apariția sa fiind determinată de factori politici – în anul construirii bisericii (1860) numărul catolicilor, recrutați dintre funcționarii maghiari ai administrației centrale și locale instalată în Agnita, fiind foarte restrâns (10-15). Biserica catolică este orientată nord-sud, în funcție de terenul aflat la dispoziție. Este o biserică-sală cu absidă în retragere, pentagonală la exterior și interior; turnul-clopotniță de pinion, de mici dimensiuni, are structură exterioară și pereți din lemn. Biserica împrumută câteva elemente (ferestre în arc frânt, contraforți în trepte) din repertoriul decorativ al arhitecturii istoriciste (neogotic). Un element deosebit este vitraliul comemorativ, montat cu prilejul vizitei împăratului Franz Josef în localitate, în 1888.

În imediata apropiere a bisericii, la vest, respectiv est, se află casa parohială și casa curatorului (Fig. 24), amenajate în două case preexistente, ambele databile sfârșitul sec. XVIII - începutul sec. XIX, cu plan compact și siluetă specifică pentru epocă în localitate și zonă; ele au suferit extinderi și modificări pe la mijlocul sec. XIX (probabil în momentul schimbării destinației). În filă cu fosta casă parohială

Fig. 27 Muzeul Văii Hârtibaciului (dreapta) / Musée de la Vallée de Hârtibaciu (à droite)

a fost construită, la 1899, școala confesională catolică, edificiu cu parter și încăperi în filă, cu accese individuale pentru sălile de clasă, de pe un pridvor cu stâlpi și parapet de lemn; acest pridvor, care se întinde pe toată latura la curte a clădirii, constituie trăsătura distinctivă a clădirii.

În 1897, concomitent cu linia ferată îngustă, au apărut, pe teritoriul localității, clădiri și spații legate de aceasta: una din încăperile aflate la parterul Hotelului comunal adăpostea casa de bilete, iar la extremitatea estică a str. Avram Iancu (Weihergasse) a fost construită gara cu depou și locuință pentru funcționari. Din acest complex se mai păstrează în prezent doar gara – clădire tip, parter, cu latura lungă la stradă, cu elemente decorative clasicizante simplificate (Fig. 25).

Fig. 29 Șura gospodăriei de pe str. 1 Decembrie, Nr. 33 / Grange de la ferme située au No 33, Rue 1er Décembre

Fig. 28 Galerie la casa de pe str. 1 Decembrie, Nr. 1 / Maison – 1, Rue 1er Décembre; détail de la coursive

Fig. 30 Front de gospodăriei pe str. Nouă (nr. 4, dreapta-12, stânga) / Maisons sur la rue Nouă, du numéro 4 (à droite) au numéro 12 (à gauche)

Spațiile cu destinație specială cel mai frecvent întâlnite în localitate sunt spațiile comerciale și cele dedicate activităților artisanale, aspectul lor fiind diferit în funcție de gradul de reprezentativitate al proprietarului și de poziția față de stradă. Spațiile aflate spre stradă, indiferent că sunt magazine, ateliere, bănci au aspecte foarte asemănătoare: încăpere largă, cu multiple deschideri spre stradă. Ușile și vitrinele au, până spre 1870-1880, forme aproape identice – semicirculare la partea superioară, întinse pe toată înălțimea fațadei, pentru ca, după această dată, deschiderile să devină dreptunghiulare, cu ancadramente din lemn, cu parapete scunde și elemente arhitectonice (pilaștri cu volute, denticuli, cornișe cu multiple profile, panouri oblonge și rulouri metalice). Spațiile artisanale aflate în curte, mai puțin vizibile, sunt adăpostite în construcții cu aspecte identice anexelor obișnuite. Cele încă păstrate împrumută, cel mai frecvent, formele grajdurilor cu două niveluri în care spațiul de la parter este folosit ca spațiu artizanal și cel al grajdului înalt ca depozit (de exemplu, str. Avram Iancu nr. 8, str. 1 Decembrie nr. 18) sau chiar ca locuință (de exemplu, str. Avram Iancu nr. 26). În cazul spațiilor mai mici, fără dotări deosebite (de exemplu, atelierele de pantofari de pe Neugasse), ele erau adăpostite într-o cămăruță a gospodăriei. Spațiile artisanale aflate în curți sunt plasate în imediata apropiere a casei, în filă cu aceasta (chiar și cele mai puțin „ecologice” – de exemplu, tăbăcăriile de pe str. Mihai Viteazu nr. 44). Spațiile comerciale și cele câteva Bănci ale localității se aflau, aproape fără excepție, pe latura

dreapta a Pieței, pe str. 1 Decembrie și, parțial, pe str. Mihai Viteazul, formând o bandă aproape continuă la parterul construcțiilor din această zonă. Tot aici se aflau și principalele spații artisanale, cu excepția micilor ateliere de pantofari (67 în 1929), care erau răspândite în toată localitatea.

Spațiile industriale, prezență de excepție în spațiul rural, erau relativ numeroase în Agnita – șase la sfârșitul epocii moderne, dintre care numai două păstrează în parte forma inițială și anume: *Prima Fabrică de Piele* (construită la 1893, actual FIPA) a cărei clădire, cu plan în plan L, cu două niveluri, cu deschideri dreptunghiulare în bandă, a fost numai modernizată în anii '70 ai sec. XX și fosta *Fabrică de Spirt* (actual IMIX). Spațiile industriale se aflau, în special, spre extremitățile părții de nord (de exemplu: *Prima Fabrică de Piele*, str. Mihai Viteazu nr. 12; *Fabrica de Spirt cu moară*, str. Avram Iancu nr. 66; moara, str. Avram Iancu nr. 124; gater, str. Avram Iancu nr. 154) sau spre marginile zonei comerciale ale orașului, de exemplu, *Fabrica Andree & Ehrmann* sau *Fabrica de ciorapi și mănuși* – str. 1 Decembrie nr. 3-7.

Două din aceste spații, Prima Fabrică de Piele și gaterul Lomasch, erau înconjurate de forme incipiente de arhitectură socială – colonii muncitorești. Din colonia gaterului Lomasch – cu locuințe pentru muncitorii cu familie, clădiri-locuințe pentru funcționari, clădiri duplex, parter, cu pridvoare largi, decorate (pe latura dinspre stradă a clădirilor), dotate cu băi de aburi și băi, construcții pentru birouri, mic hotel – s-au păstrat, până în prezent, numai clădirile pentru funcționari și clădirea birourilor. După 1950 acest model a fost preluat de colonia exploatarea de gaz metan (binecunoscuta Agnita-Botorca), aflată în limita de est a localității.

O prezență de excepție într-un spațiu rural era cinematograful *Gläter* situat pe str. 1 Decembrie nr. 45, adăpostit într-o clădire de două niveluri, acoperiș în patru ape din țiglă și streșină lată, cu aspect similar clădirilor aflate în latura spre curte a gospodăriilor dezvoltate din această zonă (mai puțin ferestrele).

Arhitectura vernaculară

În afara delimitării, deja subliniate, între zonele spirituale și cele dedicate activităților economice, a modului de amplasare în structura localității a clădirilor de folosință publică sau cu destinație specială, este foarte vizibilă și delimitarea între zona locuită de cei a căror ocupație preponderentă sunt meșteșugurile și comerțul și cei a căror ocupație principală era agricultura. Zona comercială și meșteșugărească, aflată pe malul drept al râului, pe Mittelgasse, azi str. 1 Decembrie și Niedergasse, azi str. Mihai Viteazul, se suprapune, în linii mari, părții celei mai vechi a nucleului orașului. Partea preponderent agricolă era plasată pe Neugasse - str. Nouă, Weihergasse - str. Avram Iancu, Grodengasse - str. Horea, deci în zona de extindere a localității prin colonizare, la care se adaugă o stradă

Fig. 31 Piața – latura de V / Place de la République
– côté ouest

apartținând primei etape de constituire a nucleului istoric: Obergasse-str. Aurel Vlaicu. Agnita avea un hinterland vast, unul dintre cele mai extinse teritorii din zonă.

Zona nordică – comercială și meșteșugărească a localității – are o arhitectură cu manifeste influențe urbane, cele mai numeroase clădiri de acest tip fiind masate în jurul Pieței Republicii, la est și la vest de

aceasta (Fig. 26). Nu se constată o zonare pe grupe de meserii sau diferite tipuri de comerț. Prin tradiție, zona citată este considerată zona de elită a localității, diferențiindu-se și prin limba vorbită (cu caracter orășenesc) de restul localității.

Caracteristica generală a clădirilor este faptul că marea majoritate ocupă toată latura la stradă a parcelei – accesul făcându-se printr-un gang median sau lateral, au două niveluri (există un exemplar cu trei niveluri, în Piața Republicii, în curtea interioară de la nr. 5), acestea din urmă fiind din ce în ce mai înalte cu cât ne apropiem de începutul sec. XX. Multiplicarea numărului de axe ale fațadei este unul din mijloacele folosite pentru a da un plus de prestanță („noblețe”) clădirii, imobilele din această zonă având un minim de trei axe.

Clădirile databile în intervalul 1840-1880 sunt mai joase și mai masive, adesea dezvoltate în parcele mai late, cu latura lungă la stradă, gang median semicircular la partea superioară și acoperiș mansardat (de exemplu, str. 1 Decembrie nr. 12-14, nr. 29 și cele trei imobile dispărute aflate pe locul actualei Fabrici de ciorapi) și au aparținut, conform tradiției, „patriciatului” orașului. Spațiul comercial este, în cazul acestor clădiri, mai puțin extins. Au pivnițe adânci, în general sub nivelul solului, cu bolți semicilindrice sau chiar bolțișoare pe arce dublouri. Decorația fațadelor folosește elemente ale barocului târziu – ghirlande, rozete, frize de cercuri sau ove, pilaștri. O clădire specifică acestei perioade, cu plan, elevație și decorație în stare originală, se găsește pe str. 1 Decembrie nr. 29, care a aparținut uneia din familiile bogate ale localității (comercianți, medici) și care adăpostește din 1958 Muzeul Văii Hârtibaciului (Fig. 27). Este o clădire cu latura lungă la stradă, cu gang median, cinci axe, două niveluri, acoperiș mansardat. Fațada are ghirlande pe parapete, vreji afrontați pe banda plată, iar fațada la curte păstrează un element rar: o galerie cu coloane de cărămidă. Ultimului pătrar al sec. XIX și începutului sec. XX

le sunt caracteristice clădirile cu plan în L, latura scurtă la stradă, două niveluri și acces prin gang lateral cu arcadă în arc turtit sau segment de cerc și acoperiș cu picurătoarea spre stradă. Fațada are la nivelul unu, în toate cazurile, deschideri dreptunghiulare sau semicirculare identice ca aspect și vitrine cu ancadrame din lemn decorate cu elemente clasicizante. Decorația fațadei, dispusă în jurul deschiderilor nivelului superior, aparține repertoriului clasicizant: ancadrame cu profile rectangulare, timpane triunghiulare cu câmp decorat, pilaștri sau bosaje la extremități. Este de remarcat acuratețea execuției și a formelor. Fațada la curte are în toate cazurile galerii în consolă (Fig. 28), pe toată suprafața nivelului doi, protejate de streășina lată, tencuită. Parapetul și stâlpii sunt, în majoritatea cazurilor, din lemn, iar consolele din lemn sau metal. Accesul spre galerie se face fie prin scări exterioare plasate la extremitatea spre curte a acesteia, fie prin scări interioare. Nivelul unu este rezervat spațiilor comerciale, de depozitare, articulare sau anexelor; nivelul doi este cel de locuire. Pivnițele, sub nivelul solului, au bolțișoare pe arce dublouri, spre sfârșitul sec. XIX apărând bolțișoarele pe traverse metalice. Extinderea spațiului locuibil se face prin adăugarea de încăperi sau chiar curți în filă sau amenajare de grajduri sau chiar șuri (de exemplu, str. 1 Decembrie nr. 45 unde șura de la 1859 a fost transformată, în prima treime a sec. XX, în locuință și șopron).

Chiar și aceste gospodării, în care coexistau spații comerciale și articulare de diferite genuri, păstrează anexe agricole – grajduri și șuri, fenomen specific localităților de meșteșugari, dar care posedau și întinse suprafețe agricole. În mod paradoxal, zona meșteșugărească este zona localității care păstrează câteva șuri de zid datate, de ex., str. 1 Decembrie nr. 33 (1886) (Fig. 29), nr. 45 (1859).

Imaginea zonei agricole (Fig. 30) nu se deosebește cu nimic de cea a satelor dezvoltate din zonă. Domină casele cu latura îngustă la stradă, pivniță semi-îngropată, parter înalt, acoperiș în trei, mai rar patru ape, din țiglă; pinioanele turtite sau triunghiulare sunt mult mai puțin frecvente decât în satele din jur, ele fiind înlocuite cu actualele acoperișuri începând cu sfârșitul sec. XIX-începutul sec. XX. Elementele la care ne-am referit nu prezintă o mare variație de aspect, la aceasta adăugându-se parcimonia decorației – forme foarte simplificate din repertoriul clasicizant, ancadrame cu profile rectangulare, uneori pilaștri aplatizați și aceștia parțial dispăruți în cursul modernizărilor postbelice.

Tipul de plan cel mai frecvent folosit este cel cu încăperi în filă (două până spre sfârșitul sec. XIX, trei după această perioadă), accesul fiind comandat, fie direct din curte cu scară frontală [de exemplu: str. Fabricii nr. 4 (1819), str. Mihai Viteazul nr. 9 (1843)], fie prin intermediul unui pridvor parțial, cu soclu de zid, parapet și stâlpi de lemn (de exemplu, str. Avram Iancu nr. 56); forma și modul de finisaj al pridvoarelor încă păstrate le datează la sfârșitul sec. XIX - începutul sec. XX.

Planul de locuință cel mai amplu, specific gospodăriilor dezvoltate ale acestei zone a localității, este planul compact, caracteristic aceluiași tip de gospodării în satele dezvoltate din zonă. Exemplarele păstrate sunt dateate sau databile între sfârșitul sec. XVIII - începutul sec. XIX [de exemplu, str. Aurel Vlaicu nr. 3 (1784), nr. 5 (1834), nr. 23, str. Nouă nr. 21 (începutul sec. XIX) și nr. 22 (1785)].

Sunt case cu latura îngustă la stradă, pivniță semi-îngropată, parter înalt, cu trei axe, cea de pe str. Aurel Vlaicu nr. 3 (1784), de exemplu, păstrând pinionul triunghiular, cu mai multe lucarne. Unul din elementele de datare folosite în cazul acestor case este ordonanța ferestrelor fațadei principale, o grupare accentuată 1+2 axe indicând sfârșitul sec. XVIII. Pe măsura înaintării în timp, distanțele dintre ferestre tind să devină egale. Accesul este fie direct (str. Nouă nr. 21, str. Mihai Viteazul nr. 22), fie protejat de un pridvor amplu (str. Aurel Vlaicu nr. 3, str. Mihai Viteazul nr. 22B). Pivnița, care se întinde sub toată suprafața casei, este, de asemenea, un element de datare prin indicii ca, de exemplu, înălțimea (cu cât casa este mai veche cu atât pivnițele sunt mai adânci, excepție făcând unele cazuri speciale impuse de panta terenului, umiditate etc.).

Poziția răsuflătorilor – înguste, neaxate sau mediane – denotă sfârșitul sec. XVIII - începutul sec. XIX (de exemplu, str. Aurel Vlaicu nr. 59). După această perioadă, răsuflătorile sunt axate și din ce în ce mai largi. Un alt element de datare este tipul de acoperire a pivnițelor. În ciuda suprafețelor mari de pădure ale localității sunt extrem de puține pivnițele acoperite cu grinzi – câteva exemplare databile la sfârșitul sec. XVIII (de ex., str. Aurel Vlaicu nr. 3). Până spre mijlocul sec. XIX sunt specifice bolțile semicirculare longitudinale, rareori transversale (de exemplu, str. Mihai Viteazu nr. 22A). De pe la mijlocul până spre sfârșitul sec. XIX sunt folosite bolțișoarele pe arce dublouri, pentru ca, după această dată, să fie folosite bolțișoare pe grinzi metalice.

Ca materiale de construcție sunt folosite: puțină piatră la soclul pivniței, în rest cărămidă și liant cu lut, după 1900 fiind folosit mortarul.

Casele cu plan compact sunt întâlnite, deși rar, și pe malul drept al râului, de exemplu, str. Fabricii nr. 4 (1819), str. Mihai Viteazul nr. 22A și nr. 22B, str. 1 Decembrie nr. 35 (1808) și nr. 39.

Gospodăriile sunt organizate în unghi drept, mai rar cu trei laturi, anexele sunt cele obișnuite în zonă. Pe latura opusă casei se află casa bătrânilor sau bucătăria de vară. Anexele legate de agricultură nu se mai păstrează decât în extrem de puține cazuri; există cazuri în care, datorită crizei de locuințe din perioada industrializării forțate, anexele (și grajdurile) au fost adaptate pentru locuire. Nu se mai păstrează nici un exemplar din șurile monumentale, de zid, ce mai pot fi observate în fotografii dateate până prin anii '60 ai sec. XX.

Extinderea spațiului locuibil se face, în majoritatea cazurilor, prin adăugarea de încăperi în filă, pentru ca, spre sfârșitul perioadei interbelice

și în epoca postbelică, atunci când curtea este din ce în ce mai puțin ocupată cu anexe, această soluție să evolueze, apărând o a doua locuință spre limita din spate a curții - de exemplu, str. Aurel Vlaicu nr. 45 (1903, 1939), nr. 63 (1963) – casă nouă, mult retrasă de la stradă; str. Nouă nr. 58 (1863, 1899). O altă soluție este transformarea unei părți a pivniței în spațiu locuibil sau bucătărie, de exemplu, str. Aurel Vlaicu nr. 3, nr. 39; str. Mihai Viteazul nr. 23, nr. 64. În cazul caselor cu latura lungă la stradă, extinderea spațiului locuibil se făcea prin adăugarea a 1-2 încăperi în latura spre curte a casei, acesta modificându-și, astfel, tipul de plan.

Tot o modificare a tipului de plan se realizează prin adăugarea unei camere la stradă în cazul caselor cu latura îngustă spre stradă (de exemplu, str. Aurel Vlaicu nr. 18, nr. 24, nr. 58; str. Avram Iancu nr. 30, nr. 38, nr. 40, nr. 42; str. Horea nr. 15). Atunci când spațiul o permite, anexe ca bucătăria de vară sau casa bătrânilor sunt amplasate pe latura opusă casei [de exemplu: str. Aurel Vlaicu nr. 51, nr. 30 (1835, 1849); str. Avram Iancu nr. 3].

Spațiile de folosință publică sunt distribuite pe întreg teritoriul localității. Între acestea, fără îndoială, cel mai important este spațiul Pieței (Fig. 31) și loc al târgului săptămânal (vinerea). Acesta se întinde pe ambele maluri ale Hârțibaciului, partea sa de sud fiind ocupată de biserica și școlile evanghelice, iar cea de nord de locul târgului săptămânal. Piața se constituie în punctul central al localității și avea ca element de referință podul de peste râu (dispărut pe la 1970). Are formă dreptunghiulară, cu axa mare nord-sud. Partea sudică – ocupată de biserică și școli – cuprindea, pe locul fostei mlaștini, o grădină botanică (amenajată pe la 1870 și dispărută în perioada postbelică) care devine un model pentru astfel de spații publice.

Malul drept – locul de târg – cuprindea până pe la 1880 și vechea Primărie. După demolarea acesteia, spațiul a rămas complet liber fiind pavat și dotat cu o fântână. După 1950 a fost implantat aici un Obelisc al soldatului sovietic, iar prin anii '70 ai sec. XX a fost construită actuala Primărie, modificând modul de percepere al acestui spațiu.

Inițial, Piața era înconjurată de fronturi compacte de clădiri cu două niveluri și spații comerciale cu deschideri largi (o parte transformate în spații de locuire după 1950). După 1970 piața săptămânală s-a deplasat spre est, într-un spațiu aflat lângă podul ce ducea spre cartierul românesc (*Puntea Țiganilor*).

Târgul de animale se afla la limita vestică a localității, era înconjurat de gard și avea o casă de bilete.

Cimitirul evenghelic, aflat la nord de localitate, în locul numit *Krähenest*, este accesibil atât din str. 1 Decembrie – poartă pietonală aflată între numerele 17 și 19 –, cât și prin str. Horea – alee pentru convoaiele funerare. Este organizat în terase, cu plantații, dar ceea ce-l distinge de cimitirele aflate în zonă este organizarea asemănătoare cimitirelor urbane sau celor din satele dezvoltate din Țara Bârsei – cu capelă (1896) și o mică galerie cu cavouri aparținând notabilităților localității (colțul sud-vestic al incintei).

Tot la nord de localitate se află parcul *Steinburg*, amenajat de *Societatea de Înfrumusețare* pe, inițial, circa 5 ha și care cuprindea, la început, cca 15.000 de puieți de diferiți arbori – în special rășinoase. Era accesibil prin scări ce porneau din curtea Hotelului comunal și cuprindea alei, chioșcuri și locuri de belvedere, fiind locul de plimbare preferat al localnicilor (oferea, înainte de construirea blocurilor, o foarte frumoasă priveliște asupra munților și localității). În prezent este abandonat, aparținând Ocolului Silvic.

Tot *Societatea de Înfrumusețare* amenajase, spre sfârșitul sec. XIX, alei de-a lungul Văii Hârtibaciului (Teilor și Castanilor), dispărute la sistematizarea râului, și la *Salzbrunnen* ("băile sărate") – plantații de-a lungul aleilor și în jurul bazinelor (*Ekaterinenbäume*).

Ulițele localității nu au amenajări deosebite, cu excepția câtorva fântâni de uliță păstrate pe str. Nouă și de linia mocăniței, dispărută în 1965.

Atât cimitirul românesc vechi (din jurul bisericii vechi) cât și cel nou (aflat la sud-est de cartier) nu au elemente deosebite.

Evaluare rezumativă

Elementele semnificative pentru istoria urbanismului și arhitecturii, cât și pentru istoria localității sunt concentrate în fostul cartier săsesc, cuprins între Schlossbach și abator spre V și strada Plevna și Grodenbach spre E, ca și în cartierul românesc, pe strada Grivița. În zonele menționate merită protejate rețeaua stradală, dimensiunile parcelelor și modul de ocupare al acestora. În afara monumentelor istorice declarate ca atare sunt de protejat caracteristicile istorice ale fondului construit: tipurile de plan, regimul de înălțime, număr dechideri, decorație fațadă, caracteristicile de formă ale anexelor. Trebuie protejate, de asemenea, caracteristicile istorice ale spațiilor publice: cimitirele, parcul Steinberg – pentru acesta din urmă fiind necesară reconstituirea elementelor existente ca vestigii sau documentate de fotografiile de epocă existente.

Valoarea elementelor urbanistice, densitatea și valoarea fondului construit inventariat recomandă extinderea zonei protejate până la limitele fostului cartier săsesc descrise mai sus și includerea în această zonă și a străzii Grivița din cartierul românesc.

Bibliografie²⁹

Aug' in Auge mit den Schatten. 400 Bilder vom Bild Agnethelns in Siebenbürgen, Festschrift für die Heimatortsgemeinschaft (HOG) Agnetheln, Heilbronn, 1996.

Eitel, V. A., *Vergangenheit und Gegenwart des königl. Freien Marktes Agnetheln*, Hermannstadt, 1900.

Fabini, Hermann., *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen*, Monumenta und AKSL Verlag, Hermannstadt-Heidelberg, vol. I, 1998.

Nussbächer, Gernot, *Aus Urkunden und Chroniken*, 10. Band *Kreis Hermannstadt*, Erster Teil A-Ha, capitolul *Aus den ältesten Urkunden zur Geschichte von Agnetheln*, aldus - Verlag, Kronstadt, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, Heidelberg, 2012.

(Fotografiile au fost realizate de Aurelian Stroe, în 1996)

²⁹ Am menționat numai acele titluri care au ca subiect localitatea analizată sau lucrări cu caracter mai general dar care cuprind informații actualizate referitoare la construcții importante menționate în lucrare (de ex. informații despre biserica evanghelică fortificată).